

Spinoza

Najaarsklaarte op 't paarse koolland.
Lenzen slijpend aan zijn draaibank
De eedle Baruch d'Espinoza:
'Help mij dat ik dit doorgronde:
De eenheid van uw zijn en beelden.
Hoe de vormen van de ruimten,
Hoe de geesten van ons denken,
Die uzelf voor ons verbeelden,
Toch u zijn, geheel en waarlijk.'

Toen dit verdre: 'Wat is werkelijk
Dan gijzelf? Gij zijt de waarheid
Van elk ding, elke gedachte.
Vreugde is: niets dan u te naadren,
Smart is: minder u te weten,
Wijsheid: smart en vreugd te scheiden,
Vrijheid: u altoos te vinden.
Maak mij vrij dat ik u neme,
Moed en Adel mij bewonen.'

Dan dit fluistren: 'En de liefde.
De begrepene begeerte
Die zich omwendt naar haar oorsprong.
Wees in mij opdat ik geve,
Heb mij lief opdat ik reike,
Wees uw liefde in mij voor andren,
Wees – o dat mijn tong niet euvle –
Wees in mij onwaardge uw liefde
Die gij toedraagt aan uzelfven.'

Scheemring. En hij zat gebogen,
In de lens de laatste stralen
Van het licht op 't paarse koolland,
Huivrend onder zijn gedachte.
Maar een sterke en reine glimlach
Toog zijn trekken over, ziende,
Als vizioen in 't dove rondglas,
Hoe een wild bewogen wereld
Liefde Gods was tot zichzelfen.

Achtereenvolgens een paar opmerkingen over dit schitterende gedicht van Albert Verwey, dat verdicht Spinoza voor ons stelt:

- In de eerste drie regels wordt een prachtig ‘beeld’ (= verbeelding) opgeroepen, waarbij tegelijk het Hollandse (paarse koolland) en het Joodse (de Joodse naam van Spinoza: Baruch (niet Benedictus!)) naar voren gebracht worden. In het midden de lenzen, waardoor alles gezien wordt en die door het hele gedicht een functie hebben: in de laatste strofe worden zij eerst aangeduid als de enkelvoudige lens, daarna als het ‘dove rondglas’ (daarover straks meer).

- Dan de woorden tussen aanhalingstekens, die volgen. Er zijn twee mogelijkheden, die uitdrukkelijk open gelaten moeten worden: a. de woorden zijn van Spinoza afkomstig in relatie met God (een soort gebed dus); b. de woorden zijn van Albert Verwey afkomstig in relatie met Spinoza. Je mag beiden niet vermengen, maar je mag het ook niet scheiden!

- Dan ‘het doorgronden van de eenheid van uw zijn en beelden’. Zinvol wordt het ‘zijn’, dat objectief van aard is daarna subjectief omschreven door ‘de vormen van de ruimten’, en de ‘beelden’, die subjectief van aard lijken, objectief als ‘geesten van ons denken’. En mooi, zoals daarna het (starre) beeld in de volgende regel terugkomt in het bewegende ‘verbeelden’. En dat laatste, daar gaat het natuurlijk om: U, geheel en waarlijk!

- Ook bij de volgende twee strofen (ingeleid door het corresponderende ‘Toen dit verdre’ en ‘Dan dit fluistren’) dezelfde dubbelheid van óf een sprekende Spinoza (lenzen slijpend aan zijn draaibank) óf een dichtende Albert Verwey, die zich tot Spinoza richt.

- Zowel bij de tot God sprekende Spinoza als bij zich tot Spinoza richtende Verwey gaat het om de ‘aandoeningen’ (de ‘affectiones’), die de relatie kleuren vanuit de werkelijkheid, de waarheid, die de ander voor hem betekent.

- Prachtig zoals de verschillende ‘aandoeningen’ uitlopen op de centrale aandoening ‘vrijheid’!

- In de met de tweede corresponderende derde strofe wordt een fluisteren aangeheven, dat het zal winnen van de oorverdovende geluiden van de ‘wild bewogen wereld’ (laatste strofe), waarbij het ‘dove rondglas’ natuurlijk een centrale rol speelt. Dat rondglas is doof voor de geluiden van de wild bewogen wereld om aan dit fluisteren gehoor te kunnen geven!

- In de derde strofe gaat het om de fluisterende ontvouwing van de ‘amor intellectualis Dei’. Prachtig hoe daarbij in het ‘omwenden naar haar oorsprong’ de beweging van de één naar de ander (als het ware het ‘gesprek’ afsluitend) geschiedt. En net zoals de derde strofe eindigt met de beweging naar ‘uzelven’, zo eindigt de vierde strofe met de ‘Liefde Gods tot zichzelf’. Het opheffen van de barrières in de ontmoeting: het ‘tot de ander komen’ in de ontmoeting, gefundeerd in de ‘Liefde Gods tot zichzelf’, geschiedt in dit gedicht.

- In de laatste strofe gaat het om de ‘laatste dingen’: de laatste stralen vallen in een enkelvoudige lens (in de eerste strofe nog meervoudige lenzen!). Het paarse koolland keert terug als het typisch Hollandse en ik hoor in het ‘gebogen’ het typisch Joodse.

- Ook in de laatste strofe nog éénmaal het subjectieve (‘huiverend onder zijn gedachte’), dat nu definitief in het ‘objectieve’ opgaat.

- Van groot belang is om de ‘sterke en reine glimlach’ in de ‘wild bewogen wereld’ te zien. Wordt dat van elkaar gescheiden, dan ontstaat Hegeliaanse filosofie, die uiteindelijk gevaarlijke tendensen kan vertonen.

- Verder is het van groot belang om ‘sterke en reine glimlach’ in een ‘wild bewogen wereld’ niet marxistisch te duiden. Maar als ‘de Liefde Gods tot zichzelf’.
- Daarbij zie je weer hoe ook in het gedicht van Albert Verwey Spinoza hetzij idealistisch (pantheïstisch etc.) en materialistisch (deterministisch etc) kan worden misverstaan.
- Spinoza wordt hier geschilderd als een visionair, maar niet hegeliaans en ook niet marxistisch!
- Bij elke strofe zijn kernwoorden van Spinoza te formuleren. Eerste strofe: ‘esse et concipi’ (zijn en begrepen worden) / ‘ad existendum et operandum’ (om te bestaan en te werken); tweede strofe: affectiones (aandoeningen); derde strofe: amor intellectualis Deï (intellectuele liefde van / tot God); vierde strofe: ‘sub quadam specie aeternitatis’ (onder een aspect van eeuwigheid, zie noot 77, p. 543 Ethica (Krop)).
- Tenslotte is in het gedicht met alle verbanden (bv. in de eerste twee strofen en de laatste twee strofen) toch de spiegelende omlijsting van de eerste en vierde en het midden van de tweede en derde strofe de belangrijkste structuur. Bij de teksten van Spinoza (Ethica, TTP etc.) is inzicht in dergelijke omlijstingen één van de sleutels voor het verstaan ervan.